

DOI:10.18832/kp2016031

Konstrukční a dispoziční podoba pivovaru v Zahrádkách u České Lípy

Design and Layout Appearance of Brewery in Zahrádky Near Česká Lípa

Miroslav KOLKA, Ivan PEŘINA

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Liberec, Jablonecká 642/23, 460 01 Liberec / *National Heritage Institute, regional office in Liberec*

kolka.miroslav@npu.cz, perina.ivan@npu.cz

Recenzovaný článek / Reviewed Paper

Kolka, M., Peřina, I., 2016: Konstrukční a dispoziční podoba pivovaru v Zahrádkách u České Lípy. Kvasny Prum. 62, č. 10, s. 311–321

Renesanční zámecký pivovar č. p. 55 v Zahrádkách u České Lípy se již několik desítek let mění ve zříceninu a část budov byla odbourána zcela. Přesto jeho relikty dodnes patří k ukázkám unikátního řešení stavby, kdy řada konstrukcí je vysekána v pískovcovém skalním podloží. Příspěvek shrnuje starší poznatky z dnes neexistujících částí objektu a nová terénní zjištění v konfrontaci s dochovanými stavebními plány. Dochované jádro sladovny, torzo předsíně a domu sládka prokazatelně pocházejí z roku 1609. Pozoruhodné jsou rovněž doklady v podstatě kontinuálních přestaveb pivovaru na konci 17. století, které dokumentuje neobvyklé množství datací na skalním masivu, architektonických prvcích nebo omítkách. Pokus o modernizaci provozu se uzavřel na konci 19. století a nikdy nedospěl, zřejmě ani v rovině projektové přípravy, do podoby přestavby hvozdu na stojatý anglický typ. Intenzivní stavební činnost registrujeme zejména ve třicátých a padesátých až sedmdesátých letech 19. století. Masivní využití pískovcového skalního podlaží na hraně svahu údolí je pro oblast severních Čech velmi typickou záležitostí a je obvyklé i u dalších pivovarů v regionu.

Kolka, M., Peřina, I., 2016: Design and layout appearance of brewery in Zahrádky near Česká Lípa. Kvasny Prum. 62, No. 10, pp. 311–321

The Renaissance chateau brewery no. 55 in Zahrádky near Česká Lípa is changing in the ruins for several decades and a part of the buildings have completely been torn down. Nevertheless, till today its relics belong to the unique examples of building design, where many structures had been carved into the sandstone bedrock. This paper summarizes the earlier findings from no more existing parts of the building and new the landscaping findings in confrontation with preserved building plans. The preserved core of the malt-house, the vestibule and home torso of the brewer provably come from the year 1609. Noteworthy is also the evidence of substantially continuous reconstruction of the brewery at the end of the 17th century, documenting unusual amount of datings on a rocky massif, architectural elements or plasters. The attempt to modernize the operation was ended up at the end of the 19th century and has never been realized, apparently not even on the level of a project preparation of the malt kiln reconstruction to the so-called English type of vertical kiln. Intensive building activity had been registered especially in the thirties and the fifties to the seventies of the 19th century. A massive use of sandstone bedrock at the edge of the valley slope is for the North Bohemia very typical issue, which is common for other breweries in the region as well.

Kolka, M., Peřina, I., 2016: Das Konstruktions- und Dispositionsaussehen der Brauerei in der Gemeinde Zahrádky bei der Stadt Česká Lípa (Böhmische Leipa). Kvasny Prum. 62, Nr. 10, pp. 311–321

Führ mehrere Jahrzehnte ändert sich die Renaissanceschlossbrauerei Nr. 55 in der Gemeinde Zahrádky u České Lípy in eine Ruine, einige Gebäuden wurden schon ganz mit der Erde gleichgemacht. Trotzdem die Relikten dieser Bierbrauerei bis noch heute gehören zu den Beispielen für die einzigartige Gestaltung des Baus einer Brauerei, wenn eine Reihe von Baukonstruktionen wird in den gehauen Sandsteinfelsenfundamenten gefestigt. Der Artikel fasst ältere Ergebnisse über die heute schon nicht mehr existierende Teile des Objekts und neue Erkenntnisse in der Konfrontation mit erhaltenen Bauplänen zusammen. Der beibehaltene Kern der Mälzerei, Vorgangs- und Braumeistershaustorso stammt nachweisbar aus dem Jahre 1609. Bemerkenswert sind auch die architektonische Elemente, die Hinweise der im Wesentlichen kontinuierlichen Brauereirekonstruktion am Ende des 17. Jahrhunderts weiterhin die ungewöhnliche Menge der Datierung auf einem Felsmassiv und auf dem Gips. Am Ende des 19. Jahrhunderts wurde der Versuch um die Brauereimodernisierung abgeschlossen, niemals wurde auch nur in der Form einer Projekts Dokumentation des Darren Umbaus auf horizontalen Englischttyp vollendet. Insbesondere in den 30er, 50er und 70er Jahren des 19. Jahrhunderts wurde die Bautätigkeit insbesondere intensive. Für das Nordgebiet Tschechiens ist ein massiver Einsatz des Sandsteinfelsenfundaments sehr typisch und wurde auch bei den anderen regionalen Brauereien herkömmlich angewandt.

Klíčová slova: renesanční pivovar, stavební podoba, dispozice, pískovcové podloží, severní Čechy**Keywords:** Renaissance brewery, building appearance, disposition, sandstone bedrock, North Bohemia

☒ 1 ÚVOD

Díky zvýšenému zájmu o industriální stavby a boomu výstavby regionálních pivovarů a minipivovarů v českých zemích se v posledních letech celá řada areálů historických pivovarů přece jen dočkala obnovy či konverze. I přesto, ale není těžké objevit také bývalé pivovarské provozy, nacházející se ve velmi špatném stavebně-technickém stavu či dokonce v zánikovém horizontu. Právě posledně jmenovanému příkladu je věnován tento příspěvek. Na počátku studia byla položena otázka, zda je možno na zanikající technické památce zjistit nové skutečnosti a osvětlit lépe dobu jejího vzniku, její stavební vývoj a funkční členění. Možnosti a limity této práce budou prezentovány na objektu pivovaru v Zahrádkách u České Lípy (okres Česká Lípa, Liberecký kraj, obr. 1,2,3). Text shrnuje především nové poznatky z terénního průzkumu reliktní stavby v komparaci se zjiště-

Obr. 1 Zahrádky pivovar, celkový pohled od severozápadu před rozsáhlejší demolicí, foto R. Kursy 2004 (archiv NPÚ, ÚOP v Liberci)

Obr. 2 Zahrádky pivovar, současný stav od severozápadu, foto M. Kolka 2014

ními starších průzkumových prací (Paulus 1997; Podroužek 1997), starším obrazovým materiálem (fotodokumentace již zaniklých částí budov) a bohatou historickou plánovou dokumentací. Pozornost je zaměřena na popis dispozičních částí pivovaru, určení jejich původní funkce a výčet zajímavých stavebních a technologických detailů.

☒ 2 STRUČNĚ SHRNUTÍ HISTORIE PIVOVARU

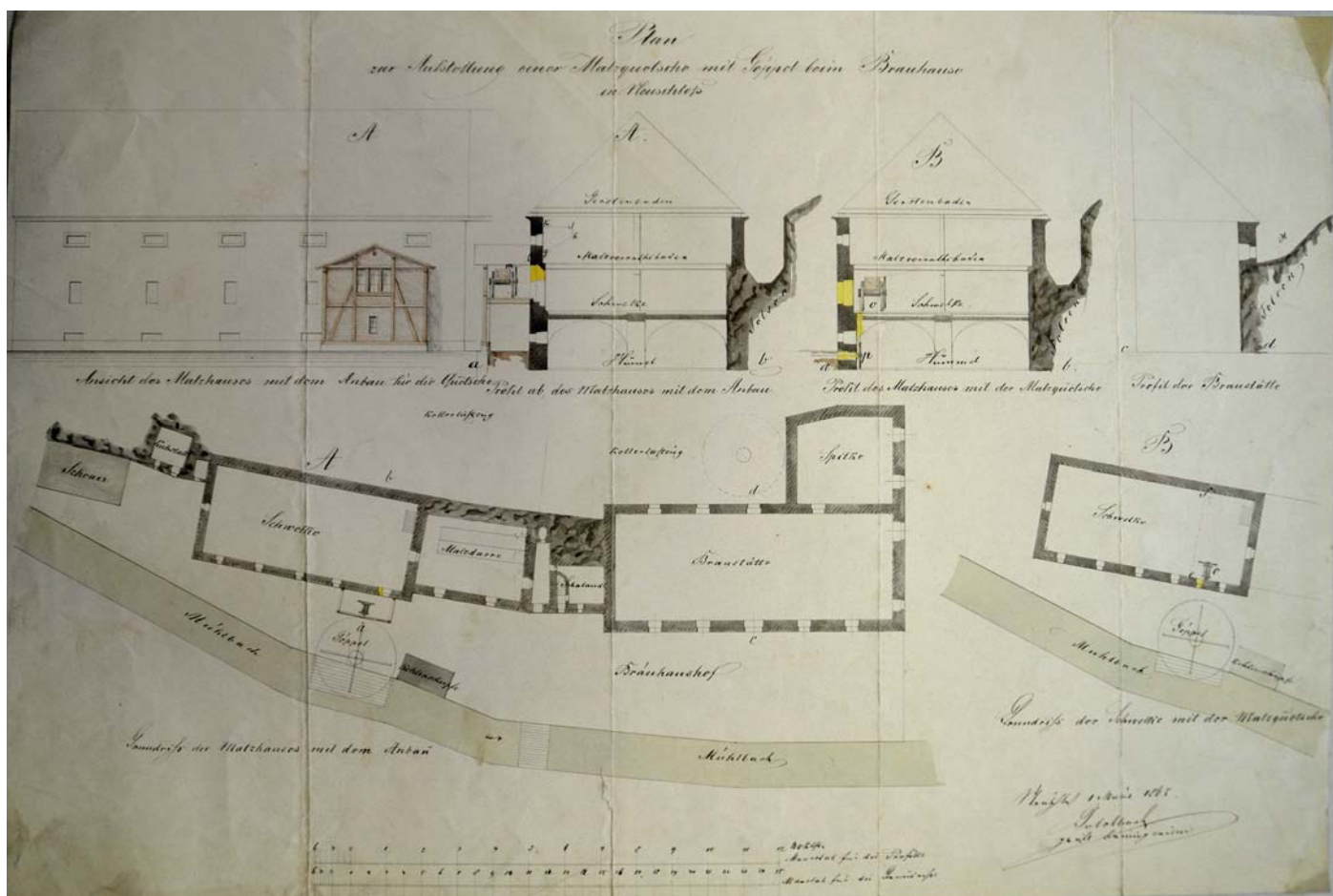
Historický vývoj pivovaru v Zahrádkách by si nepochybně zasloužil podrobnější zpracování. Neméně zajímavé by bylo uvedení tohoto provozu do kontextu hospodářského vývoje panství Nový Zámek – Česká Lípa a fungování hospodářských podniků uvedeného velkostatku. Na tomto místě uvádíme z dostupných informací pouze základní historická data důležitá pro celkový kontext vyhodnocení objektu a dále zprávy, které umožňují interpretaci funkčního využití jednotlivých objektů. Prozatím nejpodrobněji se dějinám pivovaru věnovala bakalářská práce Filipa Pauluse (Paulus, 1997), jejíž výsledky doplňujeme záměrně o několik dalších údajů, které autor nevyužil.

Přesnější vymezení doby založení pivovaru v Zahrádkách na základě písemných pramenů je možné pouze velmi orientačně. Spodní hranici bude vznik zámku Zahrádky (tj. Nový Zámek) a výstavba jeho hospodářského a správního zázemí kolem poloviny 16. století mezi roky 1547, kdy uvedl Václav z Vartenberka své zboží v manství bez příznání Nového Zámku, a 1562, kdy jej již jeho syn Jan z Vartenberka v manské přísaze zmiňuje (Gabriel a Panáček, 1991, s. 41–42). Registra lipského a novozámeckého panství z roku 1579 a jejich mladší doplňky (Šimák, 1937–1938) pivovar neuvádějí, neboť byla určena k soupisu poddanských povinností. Naproti tomu taxa panství z roku 1622 uvádí v Zahrádkách pivovar a sladovnu „dosti dobře vystavený“ a jeho kapacitu 70 várek ročně (Šimák, 1931, s. 3). Jak je uvedeno v textu i níže, tomuto časovému vymezení odpovídají také zjištění z vlastní stavby, které kladou její výstavbu do roku 1609. Druhým vrchnostenským podnikem na panství byl pivovar v České Lípě (Panáček, 2006, s. 31–32). Ten stál na přelomu 15. a 16. století na předhradí zdejšího panského sídla, později byl pak vystavěn ve městě. V 17. století byl provozován na místě pozdějšího domu č. p. 100 na nároží Berkovy a Zámecké ulice (pozdější celní a solní úřad). Po jeho požáru v roce 1698 a ještě v tomto roce byl vystavěn nový rozsáhlý barokní pivovar, který stojí dodnes (Panáček, 2006, s. 31–32).

Starší inventáře panství z průběhu 18. století uvádějí místo staveb pivovaru v Zahrádkách spíše movité zařízení, suroviny nezbytné k výrobě piva a vybavení – například měděnou pánev, kádě či chladicí štoky, zmíněné k roku 1721 (Paulus, 1997, s. 10–11). Prvním podrobnějším popisem areálu je protokol, sepsaný při převzetí panství Vincenzem Karlem hrabětem z Kounic v roce 1820. Uvedeny jsou následující prostory: humno, valečka, šalanda, hvozdu, pivovar, ječná a sladová půda, dva sklepy a byt sládků (Paulus, 1997, s. 11). Mnohem podrobnější je další popis z roku 1824. Z něj je velmi dobře patrné, že skladba areálu byla totožná se stavem, jak jej známe dnes, tj. jednalo se o sestavu čtyř budov – sladovny, předsíně s hvozdem, šalandy s bytem sládků a samotného pivovaru – varny (Paulus, 1997, s. 11–12). Vzhledem k tomu, že byly objekty předsíně, hvozdu a šalandy vzájemně komunikačně propojeny a stavebně provázány, jsou v soupisu tyto prostory uvedeny jako jedna budova. Sladovna je popisována jako kamenná budova pod obyčejným krovem pokrytým taškami. V úrovni polozapuštěného přízemí byl přístup veden přes předsíně, z níž se doleva vstupovalo na humno. Předsíně tedy musela být součástí objektu vestavěného mezi sladovnu a šalandu s bytem sládků. Na humně s podlahou z kamenných desek stál máčecí štok

Obr. 3 Zahrádky pivovar, výřez z císařského otisku Stablinního katastru 1843, blok budov pivovaru označen černou šipkou (www.archivnimapy.cuzk.cz)

Obr. 4 Zahrádky pivovar, plán pivovaru z roku 1864 se zakreslením výstavby šrotovníku sladu poháněného žentourem, foto I. Peřina 2015 (SOA Děčín, inv. č. 538)

(náduvník). V patře nad humnem byla valečka s cihelnou podlahou, v dalším podlaží pak sladová půda a nad ní ještě ječná půda.

Důležitou zmínkou je situování hvozdu do skály vedle valečky. Neпоchybně se tedy musí jednat o skalní prostor za předsíní. Na tento objekt navazoval dům sládků. Ten je popsán jako kamenná patrová stavba pod obyčejným krovem krytým taškami. Přízemí sestávalo v pravém dílu z klenuté předsíně a v levém dílu z dlouhé klenuté místnosti. Na rozdíl od pozdějšího stavu se do patra vstupovalo pomocí venkovního dřevěného schodiště. Horní podlaží tvořila plochostropá předsíň, za ní kuchyně a v pravém dílu dlouhá plochostropá obytná místnost. Pivovar (varna) byl rovněž kamenný, zakrytý obyčejným chatrným krovem s šindelovou krytinou. Interiér měl kamennou podlahu. Z varny se vstupovalo do „plnicí místnosti“ vysekané ve skalním masivu, ke kterému budova přiléhala. Vedle ní byl vysekan další sklep se samostatným vstupem z varny. Dále je uvedena nová ve skále vysekaná ledárna. Sklep i ledárna byly opatřeny „proti vlnopalně vybíhajícím vchodem“, tedy skalní chodbou se vstupem ve svahu západně od pivovaru.

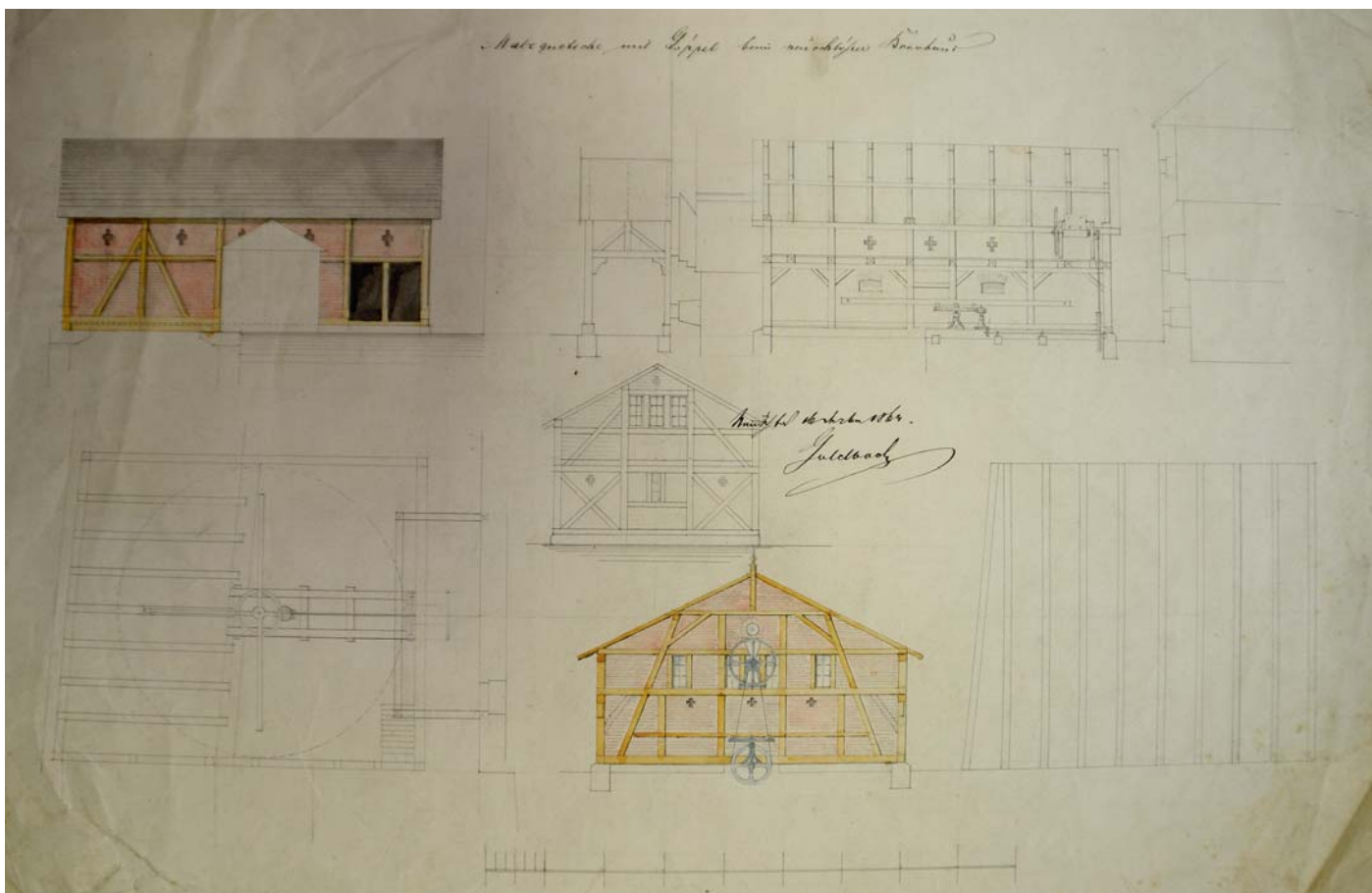
Zmínka o nové ledárně nasvědčuje probíhající stavební činnosti v tomto období. Na to navazovala v roce 1827 stavba nového hvozdu – valachu na sušení sladu (Paulus, 1997, s. 12). Velmi pravděpodobně se může jednat o přesunutí hvozdu ze skalní prostory do míst někdejší předsíně vedle sladovny, kde je pak valach zachycen mladší plánovou dokumentací (SOA Děčín, inv. č. 537, 538). V roce 1833 pak došlo ke zboření venkovního schodiště u obydlí sládků a výstavbě nového zděného točitého schodiště v interiéru starší klenuté předsíně (Paulus, 1997, s. 12). Do let 1836–1837 a 1839 spadá výstavba nových střeš nad bytem sládků a nad ječnou půdou, tj. sladovnou (Paulus, 1997, s. 13).

Záměr dalších stavebních úprav dokládá nejstarší dochovaný stavební plán z roku 1839 od stavebního inženýra Němečka řešící nástavbu spilky (Paulus, 1997, s. 13 + příloha 2). Ta je umístěna ve skalním masivu za varnou, vedle ní jsou pak ve shodě se staršími popisy zakresleny dva sklepy („Vorkeller a Bierkeller“) a počátek skalní chodby. Podle plánu měla být spilka („Spilka oder Gahrstube“) zaklenuta valenou klenbou a zastřešena sedlovou střechou, což by muselo zahrnovat také odbourání skalní klenby a vrcholu masivu.

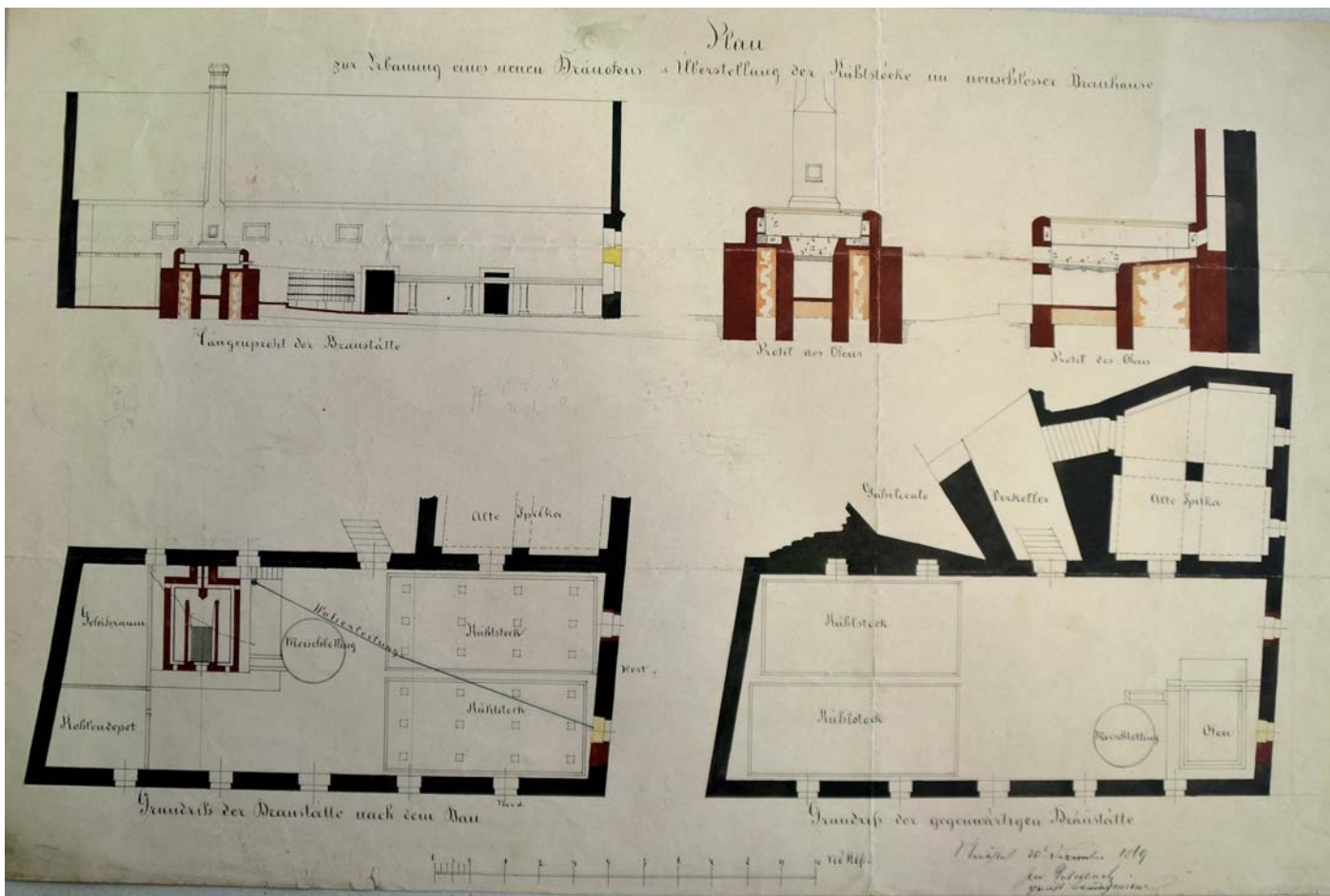
Vzhledem k dnešnímu stavu objektu je tedy evidentní, že k této úpravě nakonec nedošlo a pro spilku bylo vybráno jiné místo. Mapy stabilního katastru z roku 1843 (Archivní mapy, a) zachytily pivovar č. p. 55 na stavebním parcelním čísle 52 jako výrazně podlouhlou a několikrát zalomenou budovu nespalsného charakteru. Co je důležité, obdélný půdorys je na severozápadní straně doplněn o krátké kolmé křídlo. Mapy nám tedy dokládají již existenci nové spilky situované do nového křídla. Je velmi pravděpodobné, že varianta provedení spilky dle zmíněného plánu z roku 1839 byla shledána jako komplikovaná a realizováno bylo odlišné řešení, ke kterému se plány nezachovaly.

Do třetí čtvrtiny 19. století pak spadají archivní údaje a plánová dokumentace, svědčící o probíhajících pokusech o modernizaci provozu. Všechny plány vyhotovil ing. Josef Goldbach. Do roku 1847 je datován plán výstavby kolny (SOA Děčín, kart. 518). V roce 1854 došlo v masivu za varnou k prohloubení staršího sklepa nejstarší spilky o nový obdélný sklep a v roce 1872 na něj měla navázat další obdélná část (SOA Děčín, inv. č. 540). V roce 1864 byly vyhotoveny plány na výstavbu šrotovníku sladu (obr. 4, 5) (SOA Děčín, inv. č. 537, 538). Mělo se jednat o obdélnou hrázděnou stavbu, umístěnou mezi podélným průčelím sladovny, sousedním mlýnským náhonem a budovou skladu na uhlí. Šrotovník měl využívat pohon žentourem. Na plánu je také zachycen jihovýchodně od sladovny do skály vysekaný chlév a ke skalní stěně přiléhající stodola. Rozmístění budov a jejich využití plně odpovídá starším údajům. Do objektu předsíně vedle sladovny je zakreslen obdélný hvozď (valach), mírně odsazený od zadní stěny. Zachycena je rovněž nová spilka.

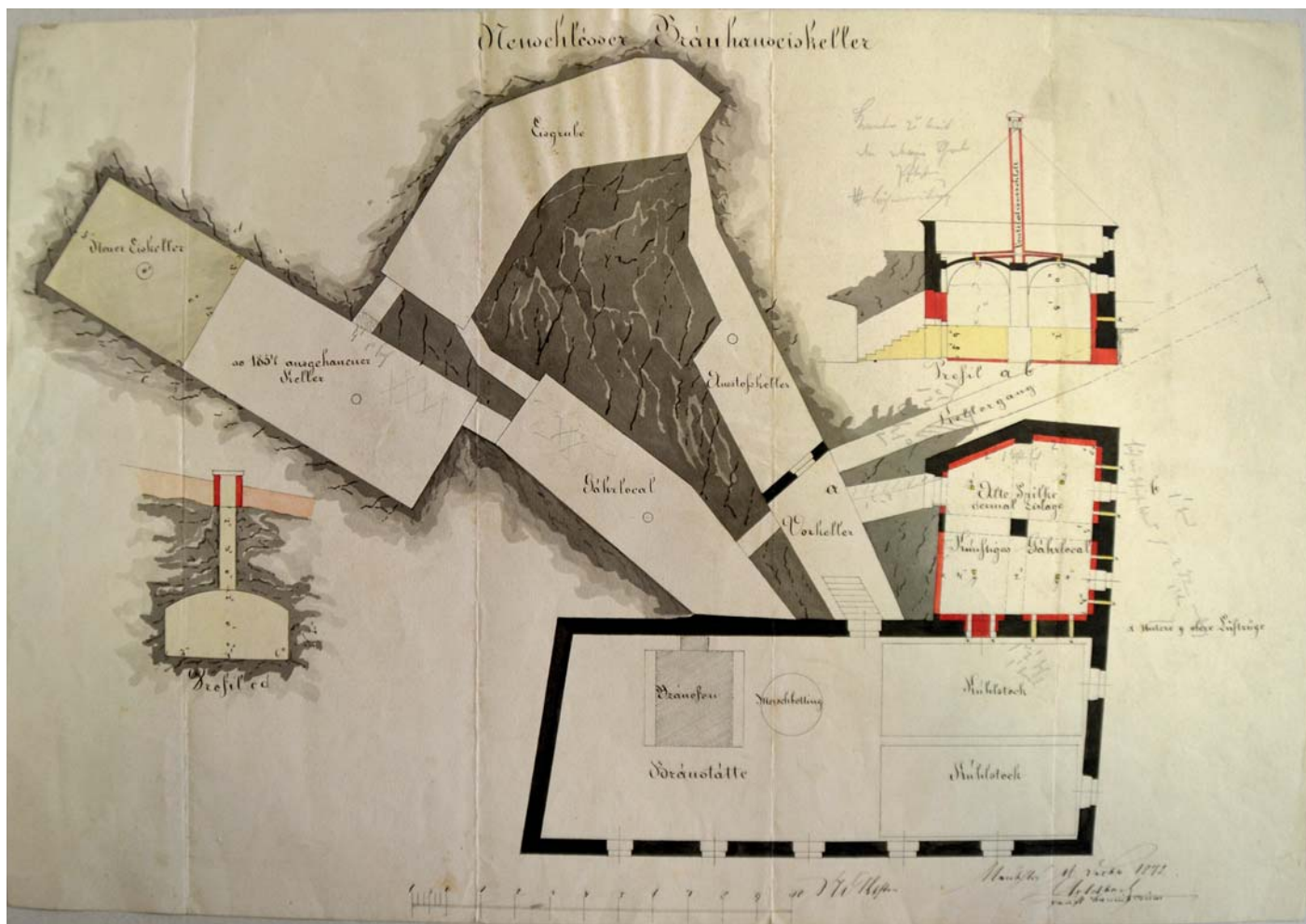
Další přestavba, vyprojektovaná v roce 1869, se dotkla varny (obr. 6) (SOA Děčín, inv. č. 539). Původní otopné zařízení a varný kotel se nacházely v severním rohu varny a dva chladicí štoky zabíraly jihovýchodní třetinu varny. Přestavbou došlo k prohození zařízení. Nový kotel na uhlí a komínové těleso byly vystavěny při jihozápadní stěně přiléhající ke skalnímu masivu. Vedle směrem ke štokům byla umístěna scezovací kád'. Chladicí štoky nově zaujaly téměř celou severozápadní polovinu varny. Spilka je na plánu popsána jako stará a nově je uváděna jako kvasírna („Gährlocal“). Další plán z roku 1872 (obr. 7) (SOA Děčín, inv. č. 540) zde řešil přízdívku vnitř-

Obr. 5 Zahrádky pivovar, plán pivovaru z roku 1864 se zakreslením výstavby šrotovníku sladu, detail hrázdné přístavby žentouru, foto I. Peřina 2015 (SOA Děčín, inv. č. 537)

Obr. 6 Zahrádky pivovar, plán přestavby varny z roku 1869, přesun chladicích štoků a varného kotle, foto I. Peřina 2015 (SOA Děčín, inv. č. 539)

Obr. 7 Zahrádky pivovar, plán na přestavbu spilky a rozšíření sklepů z roku 1872, foto I. Peřina 2015 (SOA Děčín, inv. č. 540)

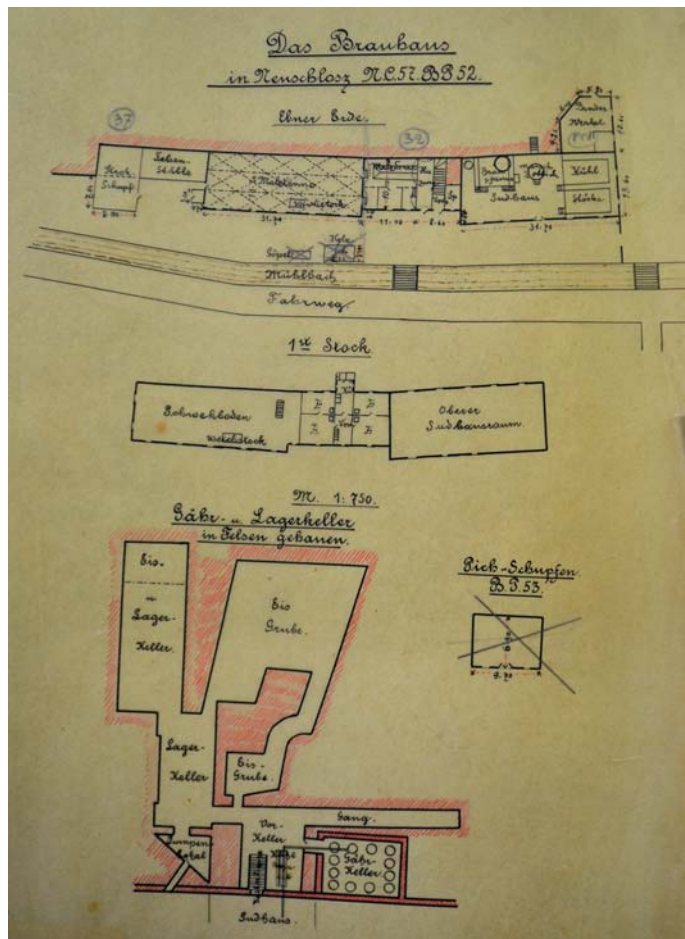
ního líce obvodových stěn, proražení průduchů ve vrcholu klenb a výstavbu osově umístěného odvětrávacího komínu s bedněným nástavcem ve vrcholu sedlové střechy. Nejmladší plány z poslední čtvrtiny 19. století (obr. 8) (SOA Děčín, inv. č. 383, sign. XI) tento prostor popisují již jako bednářskou dílnu a spilka je nově přesunuta opět do skalního masivu od této prostory směrem k přednímu sklepu. Od roku 1908 dochází k postupnému útlumu výroby a definitivní ukončení provozu nastalo v roce 1927 (Paulus, 1997, s.16).

☒ 3 STAVEBNÍ PODOBA PIVOVARU

Detailní prohlídka torzálně zachovaných objektů pivovaru umožňuje oproti starším průzkumovým pracím nová zjištění, díky kterým je možno upřesnit datování jednotlivých konstrukcí a funkci prostor a stavebních detailů. Popis areálu je veden ve směru technologického toku, tj. od sladovny ke sklepům (sladovna, hvozdy, byt sládků a šalanda, varna, spilka, sklepy, hospodářské zázemí).

Jádro **sladovny** patří mezi nejstarší součásti sledovaného výrobního areálu. Obdélná budova je vystavěna z hrubě opracovaných pískovcových kvádrů, doplněných šibry a cihlami. Zadní jihozápadní stěnou přiléhá ke skalní stěně. V dochovaném zdivu polosuterénu jsou osazena pískovcová ostění renesančního tvarosloví s okosenou vnitřní hranou. O datování a funkci tohoto podlaží výmluvně svědčí nedělený dvoulodní interiér, zaklenutý mohutnými křížovými klenbami s výraznými hřebínky (obr. 9). Klenby vynášejí přízdní a středové pilíře. Středové pilíře mají okosená nároží s náběžnými štítky. Na krajním pilíři od jihovýchodu je vysekána datace „1609“ (obr. 10). Na jihozápadní straně na dvoulodí plynule pouze s mírným odskokem navazuje další trakt, jehož klenby a pilíře jsou v obdobném tvarosloví vysekány do skalního masivu (obr. 11). O dodatečném rozšíření

Obr. 8 Zahrádky pivovar, nejmladší dochované plány pivovaru z poslední čtvrtiny 19. století, foto I. Peřina 2015 (SOA Děčín, inv. č. 383, sign. XI)

Obr. 9 Zahrádky pivovar, humno sladovny s ještě zachovaným náduvníkem, foto R. Kursa 1994 (NPÚ - ÚOP v Liberci)

Obr. 10 Zahrádky pivovar, humno sladovny, detail letopočtu 1609 na jihovýchodním krajním pilíři, foto I. Peřina 2015.

Obr. 12 Zahrádky pivovar, humno sladovny, detail letopočtu 1687 na jihozápadní stěně pod klenebním čelem, který datuje vysekání traktu, foto I. Peřina 2016.

starší dvoulodní části o skalní trakt svědčí datace „1687“ na podélné jihovýchodní stěně (obr. 12).

Existence **humna** v tomto prostoru je vedle stavebního řešení patrná rovněž z existence náduvníku při středním úseku venkovní podélné stěny a podlahy z masivních kamenných desek. Dnes je z nich zachováno pouze torzo zavalené suti. Kamenná obruba náduvníku je lépe zřetelná již jen na starších fotografiích. Za pozornost rovněž stojí násypka v klenbě nad náduvníkem pro přísun ječmene na máčení a dále otvory ve vedlejším klenebním poli a obvodové stěně, související s přívodem vody a ovládním šrotovníku na obilí, instalovaném dle plánu z roku 1864. Mletí sladu v dřívějších dobách zajišťovaly pro pivovary obilní mlýny, v průběhu 2. poloviny 19. století se pak využívají pro mletí sladu šrotovníky umístované zpravidla nad varnu. Poloha šrotovníku v Zahrádkách je tedy dosud nepříliš známým řešením. Přístup na humno byl původně veden z předsíně uprostřed stěny, později byl prorazen dnešní vstup blíže nároží.

O existenci dalších podlaží, ze kterých jsou dochována již jen torza obvodových stěn, svědčí dnes pouze starší fotodokumentace. Přízemí, využívané jako **valečka**, lze díky tomu datovat rovněž do nejstarší renesanční fáze. Na podélném severovýchodním průčelí se zde v pravé krajní ose nacházel vstup s pískovcovým ostěním renesančního tvarosloví, na jehož překladu byla vysekána opět datace „1609“. Podlaha zde byla cihelná a strop trámový s mohutným středovým průvlakem, podepřeným dřevěnými sloupky se zavětrováním šikmými pásky v podélném směru. Patro – **sladová půda**, je staršími průzkumy datováno již do barokního období, čemuž měl nasvědčovat odlišný charakter zdiva s čitelným předělem od zdiva patra. Těto variantě nasvědčuje barokní tvarosloví okenních ostěním s obvodovou lištou a také nově nalezené iniciály a datace „E. H. 1697“ na jihovýchodním štítě v úrovni patra. Podlahy zde byly dřevěné a strop řešený obdobně jako u přízemí pouze s rozdílem, že sloupky bez

Obr. 11 Zahrádky pivovar, humno sladovny, průhled ze středního traktu do dodatečně vysekaného skalního traktu, foto I. Peřina 2016.

Obr. 13 Zahrádky pivovar, interiér hvozdu ve vrcholu klenby s párníkem a v zadním čele s dymníkem, foto I. Peřina 2015

Obr. 14 Zahrádky pivovar, pohled na severozápadní štít domu sládka se šalandou po destrukci krovu dodatečně přiložené varny, v omítce nad horním oknem štítu letopočet 1696 a vlevo v přízemí u klenebního pasu starší renesanční omítky, foto R. Kursa 1994 (NPÚ – ÚOP v Liberci)

Obr. 15 Zahrádky pivovar, severozápadní štít domu sládka se šalandou, detail renesanční omítky se sgrafitem a pletencovým motivem, foto R. Kursa 1994 (NPÚ, ÚOP v Liberci)

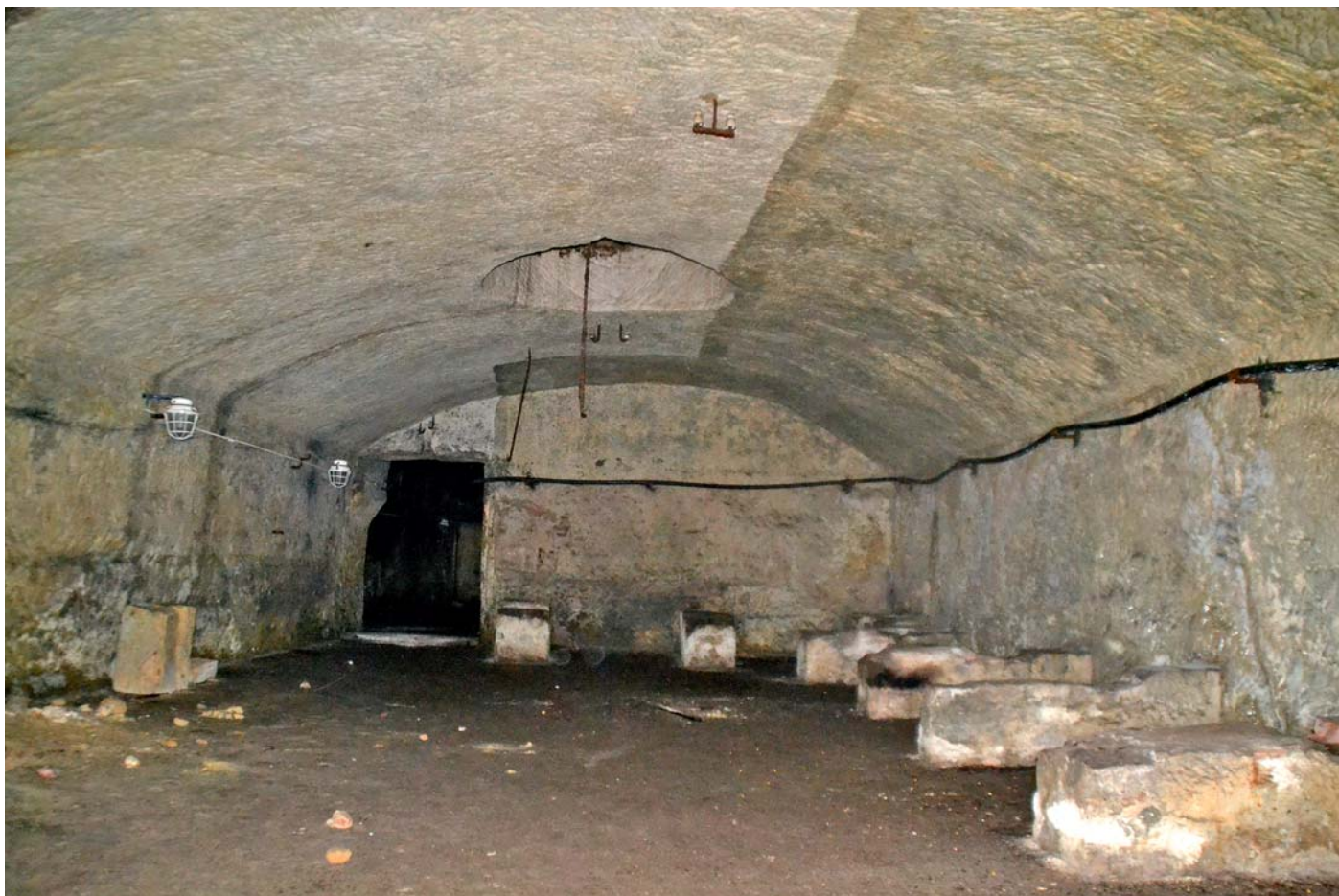
zavětrování podpíraly trémovou bačkoru pod průvlakem. V podkroví se nacházela **ječná půda**. Konstrukce krovu byla hambalková s ležatou stolicí.

Vedle sladovny stál objekt se shodnou niveletou jednotlivých podlaží, mírně ustupující přední podélnou stěnou a odlišnou výškovou úroveň střechy. Vedle humna se nacházela **předsíň**. Z celé stavby se zachovala pouze zadní podélná stěna s otisky kleneb a příček, polosuterén je z větší části zasypaný. Při zadní stěně stojí dvojice pilířů z pečlivě přisekaných pískovcových kvádrů se zkosenými hranami. Na pravém z nich (původně ležící ve středu místnosti) je vysekána datace „1679“ s rytinou křížku. Hůře čitelné torzo dalšího pilíře je patrné při severním nároží sladovny. Vzhledem k provedení detailů, souvislostem zdiva a stavebnímu a funkčnímu provázání předsíně se sladovnou je pravděpodobný její původ již v roce 1609. Pilíře jasně dokládají zaklenutí předsíně křížovou klenbou totožného typu jako u humna. Další torza kleneb ale již náleží mladší přestavbě, kte-

Obr. 16 Zahrádky pivovar, pohled na varnu a otisk po odbourané mladší spilce, foto P. Jákl 1985

Obr. 17 Zahrádky pivovar, interiér předního sklepa datovaného k roku 1854, foto I. Peřina 2016

rá překlenula prostor valenou klenbou s trojbokými výsečemi a půlkruhovými pasy mezi nikami ve stěnách. Vzhledem k novému nálezu datace je možno předpokládat realizaci přestavby kolem roku 1679.

Předsíní byla využívána jako komunikační prostora zejména mezi valečkou a **hvozdem**, který byl patrně již v nejstarší etapě umístěn ve skále nejspíše v místech dnešní prostory, situované do stejné výškové úrovně, tj. zvýšeného přízemí. Ze starší fáze zde ale nebyla s jistotou identifikována žádná konstrukce. Místnost s valenou klenbou z tvrdě pálených cihel je dle charakteru zdiva a detailů datovatelná spíše do průběhu 19. století (obr. 13). Klenba nasedá svou patkou již na přisekané skalní podloží, ve které jsou vysekány úzké svislé dráže, jejich souvislost s provozem hvozdu zatím neumíme vysvětlit. Podle obdélných otvorů ve vrcholu klenby (párník) a v zadním skalním čele klenby (dymník k odtahu spalin) by se nejspíše mohlo jednat o variantu ležatého vzdušného hvozdu, který vznikl přestavbou v místech staršího kouřového valachu. Podrobněji se ovšem bohužel prostor hvozdu nezmiňuje v žádných archivních pramenech ani plánové dokumentaci kromě popisu z roku 1824, kdy je uváděn hvozdu ve skále vedle valečky (Paulus, 1997, s. 11–12). Není ovšem zcela jasné, zda se stručný popis hvozdu ve skále vztahuje k dnes známé prostoře s relikty ležatého vzdušného hvozdu anebo zda je označením ve skále míněno například přiložení kouřového valachu ke skále někde blíže k humnu v prostoru tzv. předsíně s valenou klenbou a trojbokými výsečemi.

Mladší plánová dokumentace naopak zachytila ležatý hvozdu typu valach právě v předsíně vedle humna. O úpravách hvozdu hovoří prameny k roku 1827, kdy byl postaven valach na sušení sladu (Paulus, 1997, s. 12). Zda se tento pramen vztahuje k přestavbě hvozdu ve skále anebo stavbě nového hvozdu v prostoru předsíně na možném místě staršího kouřového valachu, dnes nelze rozhodnout. Polohu hvozdu v prostoru předsíně vedle sladovny dokládá i na starších fotografiích vystupující čtvercový komín vedle komína z bytu sládka. Rovněž zakouřený zazděný otvor se segmentovým cihelným záklenskem mezi starším a mladším vstupem na humno může souviset s některou fází hvozdu.

Na objekt předsíně a hvozdu navazoval **dům sládka s šalanou**, který se svým hlavním podélným průčelím mírně zalamoval. Oproti sousedním stavbám (hvozdu a varně) byl svou úrovní pod-

laží a střechy nižší. Původ stavby v nejstarší renesanční fázi dokládala dochovaná rozsáhlá torza omítek se sgrafitem a pletencovým motivem na severozápadním průčelí v úrovni přízemí (obr. 14, 15). Další renesanční proškrabávané omítky se nacházely také na hlavním podélném průčelí (Paulus, 1997; Podroužek, 1997). Patro a štít nejspíše vznikly dodatečně v další etapě, datované ve vrcholu severozápadního štítu letopočtem v omítce do roku 1696. Z uvedeného je patrné, že varna nemohla v žádné z těchto etap přiléhat k domu sládka. Při barokní či až další klasicistní přestavbě a rozšíření varny byl starší štít domu sládka dodatečně nadezděn. Interiér domu sládka byl v přízemí dvoudílný. Pravá část náležela valeně klenuté předsíně a levá část úzké podlouhlé místnosti s valenými klenbami. V příčce mezi nimi byl pod mladším schodištěm z roku 1833 zazděn starší renesanční pravouhlý portál s okosením a náběžnými štítky. V patře byl vlastní byt, jehož levý trakt tvořila vpředu předsíní a vzadu kuchyně a pravý trakt pak obytná místnost.

Jak již bylo uvedeno výše, **varna** nemohla s ohledem na náročně řešené omítky domu sládka a uvedené datace přiléhat k této stavbě a musela stát tedy opodál. Předpokládáme její umístění v poloze mladší varny, ale v mnohem menším půdorysném rozsahu. Torzo zdiva dnešní varny (především severovýchodní podélná stěna) a její okenní otvory s jednoduchým pískovcovým ostěním můžeme datovat do 18. století, vzhledem k uvedeným souvislostem spadá její výstavba rozhodně do období po roce 1696. Doposavad stojí také komínové těleso s hranolovou podstřešní částí, která byla původně omítaná, a válcovou nadstřešní částí z rezného cihelného zdiva se zdobně tvarovanou korunou. Jeho poloha potvrzuje přestavbu varny dle plánů z roku 1869. Doposavad jsou zde patrné konzoly pro transmisie a dráže pro vstup řemenic.

Zachovaná stěna varny je prolomena vstupem, vedeným do skalního masivu. Mimo to jsou po obou stranách vstupu patrné zazdívkové další dvou vstupních otvorů. Levý vedl původně do nejstarší spilky a pravý do **mladší spilky** (obr. 16). Ta byla mezi lety 1839–1843 dodatečně přistavěna k zadnímu jihozápadnímu průčelí varny. Druhotné přiložení spilky je patrné také na zazdívkové původního barokního okna varny. Spilka byla sklenuta dle otisku klenebních čel na stěnách čtyřmi poli plackových kleneb na středový a přízední pilíře. U paty dnešního terénu se rýsuje zazděný vstup do skalních prostor.

Obr. 18 Zahrádky pivovar, interiér mladší nové velké lednice, foto I. Peřina 2016

Místnosti ve skalním masivu jsou přístupné, jak bylo již zmíněno, vstupem a klesajícím schodištěm z varny. Prostory jsou vysekány v pískovcovém masivu a lokálně dozděny pískovcovými kvádry a pálenými cihlami. Stropy tvoří skalní klenba s plynulými fabiony. Z **předsklepa** je vedena vpravo chodba do spilky. Další vstup vede přímo skrz mladší dělící příčku do staršího sklepa, využívaného dle údajů z roku 1824 jako **starší ledárna** a dle plánu z roku 1873 jako výstav („Ausstofs Keller“). Datování předsklepa a nejstarší ledárny je možno opřít o dataci „1692“ uvedenou na čele pískovcových desek nad portálem **horního sklepa**, který je situován ve svahu za varnou a mladší spilkou. Horní sklep zpřístupňuje za vstupním portálem krátká chodba s dalším pravouhlým portálem s datací 1767 na překladu. Interiér je sklenut ve skále vysekanou stlačenou valenou klenbou a v levé stěně u zadního čela zazdívka uzavírá otvor do mladší vysoké lednice.

Mezi horním sklepem a mladší spilkou patrně ještě ústila skalní chodba z předsklepa, jejíž vstup je ovšem dnes zazděn a zasypán novějším svahováním. Obdobného barokního stáří bude i místnost vlevo od předsklepa. Jak bylo již uvedeno, měla vlastní vstup z varny, který má dochované zazdžené kamenné ostění s obdélným nadsvětlíkem. Původně zde byla situována **nejstarší doložená spilka**. Ve stropě je kruhový odvětrávací otvor vyústěný až na terén nad pivovarem. Místnost je druhotně předělena příčkami, vymezená část sloužila v posledním období jako „Pumpen lokal“ – pravděpodobně stáčírna.

Ze zadní stěny spilky je proražen vlevo vstup do pravidelného obdélného **předního sklepa**, který je v plánové dokumentaci datován do roku 1854 a jehož výstavba souvisí s přechodem na novou technologii spodního kvašení, kdy bylo potřeba velkých prostor ležáckých sklepů a prostorných lednic (obr. 17). Na něj pak navazuje další obdélná část s výše položeným stropem. Tento **zadní sklep** je plány a datací na zadní stěně datován do roku 1873 a plnil funkci lednice navazující na přední ležácký sklep. Na odsokku mezi stropy je vysekána datace „1891“. Místnosti jsou opět odvětrány kruhovými otvory ve stropech. Také zachované kantýře dokládají funkci přední místnosti jako ležáckého sklepa. Ze staré spilky a předního sklepa jsou vyraženy vstupy do mohutné **lednice** s vysokým stropem a nepravidelným zaobleným půdorysem (obr. 18). Lednice byla nejspíše

vystavěna současně s předním sklepem kolem roku 1854. Průchodem byla propojena také se starší ledárnou u předsklepa. Na protější stěně u průchodu je zazdžený rozměrný otvor pod stropem, který spojuje lednici se starším horním sklepem.

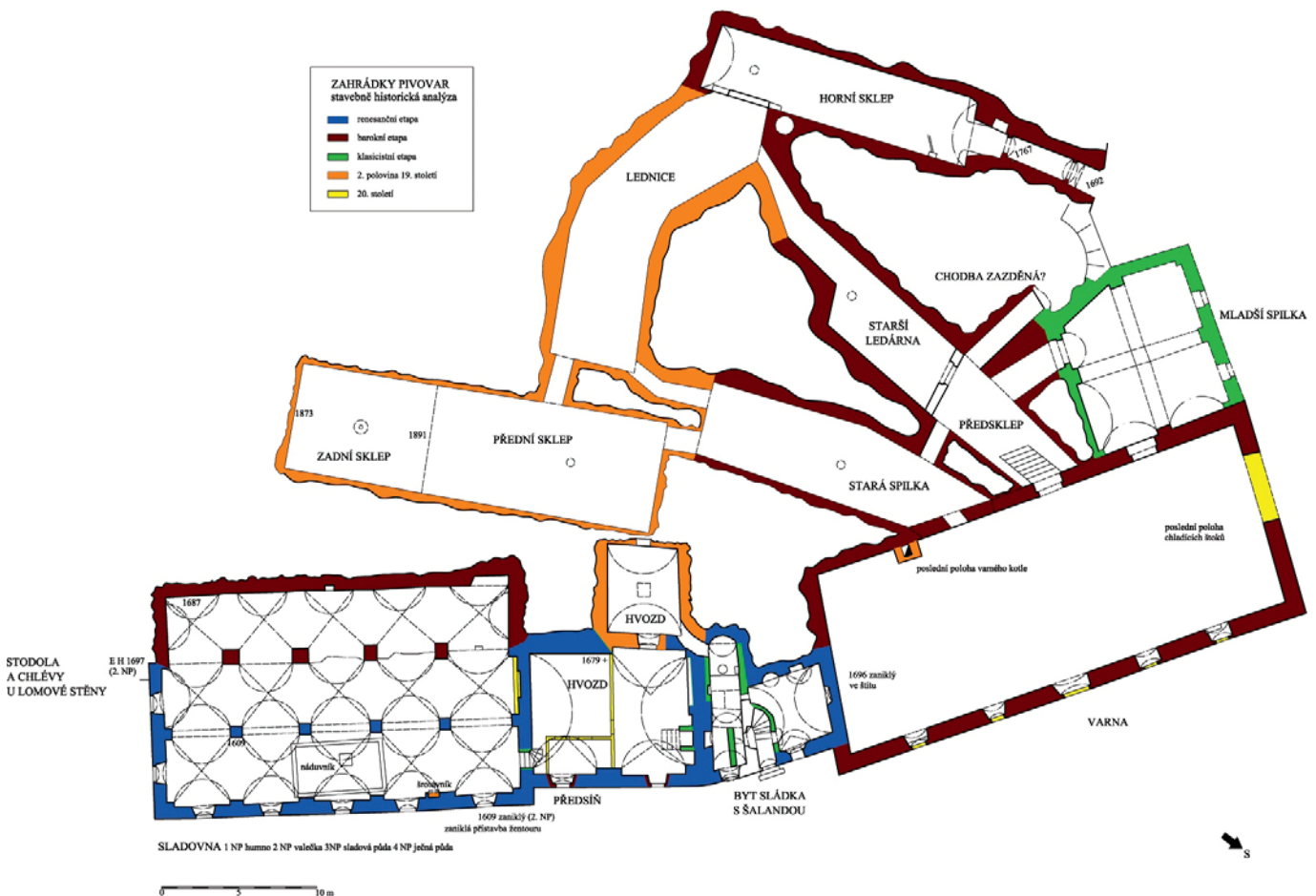
Skalní masiv jihovýchodně od sladovny má pečlivě přisekanou lomovou stěnu, do které je zapuštěna další skalní prostora – chlév. Na lomové stěně je patrný otisk střechy zaniklé stavby, která byla využita jako kolna nebo stodola. Po šrotovníku sladu poháněném žentourem a skladu na uhlí před budovou sladovny u náhonu není v terénu patrné nic.

✉ 4 ZÁVĚR

Zjištěné skutečnosti z průzkumu pivovaru v Zahrádkách lze shrnout následujícím způsobem. Objekt i jako torzální technická památka ve stavu zříceniny podává stále řadu nových a cenných informací o historickém a technologickém vývoji jednotlivých jednotek pivovarského provozu. I stávající zřícenina je nepochybně architektonicky mimořádně cennou stavbou, obzvláště v kontextu stavebního fondu renesančního původu v regionu Českolipska. Dochované jádro sladovny (humno, torzo valečky), torzo předsíně a domu sládky prokazatelně pocházejí z roku 1609. Pro impozantní klenuté renesanční humno nacházíme v okolních regionech analogicky zachované příklady pouze u pivovarů v Lobči (okres Mělník, Středočeský kraj) a Českém Dubu (okres Liberec, Liberecký kraj).

Pozoruhodné jsou rovněž doklady v podstatě kontinuálních přestaveb pivovaru na konci 17. století, které dokumentuje neobvyklé množství datací na skalním masivu, architektonických prvcích nebo omítkách. Úpravy zahájila přestavba předsíně v roce 1679, dále pak následovalo doplnění skalního traktu humna v roce 1687, výstavba skalních prostor za varnou (spilka, sklep, ledárna, chodba a horní sklep) v roce 1692 a nástavba patra sladovny a domu sládky v letech 1696/1697 (obr. 19).

Pivovarský podnik v Zahrádkách náležel mezi menší vrchnostenské podniky, v rámci panství Nový Zámek – Česká Lípa stál zcela jistě ve stínu mnohem většího pivovaru v České Lípě, obzvláště po jeho nové výstavbě v roce 1698.

Obr. 19 Zahrádky pivovar, celkový situační plán se stavebně historickou analýzou dle překreslení plánů (Paulus a Podroužek 1997; Anonym, 2002), archivní plánové dokumentace a zaměření v terénu, v plánu vykresleny zjištěné letopočty na stavbě, analýza M. Kolka – I. Peřina, kresba I. Peřina 2016

O to zajímavější je sledování nezbytných pokusů o modernizaci provozu, která se uzavřela na konci 19. století a kupříkladu nikdy nedospěla, zřejmě ani v rovině projektové přípravy do podoby přestavby hvozdu na stojatý anglický typ. Intenzivní stavební činnost registrujeme zejména ve třicátých a padesátých až sedmdesátých letech 19. století. Bohatá plánová dokumentace dokumentuje velmi zajímavé ukázky stavby šrotovníku na slad, přestavby varny a úpravy a postupné prohlubování skalních prostor se spilkou, sklepy a lednicí. Právě masivní využití pískovcového skalního podloží na hraně svahu údolí Robečského potoka je pro oblast severních Čech velmi typickou záležitostí a je obvyklé u všech typů obytných, hospodářských a technických staveb. U pivovarů nalézáme podobné analogické řešení v Doksech, Housce, Lemberku, Lobči, Mimonu nebo u Nového Berštejna, při čemž se vždy jedná o vrchnostenské podniky. Zahrádecký pivovar je zajímavý faktem, že do skalního masivu zde nebyly umístěny jen sklepy a lednice, ale rovněž část humna, v některých fázích ale také celý hvozď a spilka.

PODĚKOVÁNÍ

Za poskytnutí staršího obrazového materiálu a nepublikovaných průzkumů děkujeme Pavlu Jáklovi, Filipovi Paulusovi, Kamilu Podroužkovi a Milanu Starcovi.

LITERATURA

- Anonym, 2002: Renesanční zámecký pivovar, čp. 55, I. konference stavebně historického průzkumu, vývoj a funkce topenišť, Zahrádky u České Lípy 4.–6. června 2002, průvodce po pěší exkurzi.
 Archivní mapy, a: http://archivnimapy.cuzk.cz/coc/9080-1/9080-1-003_index.html
 Archivní mapy, b: http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/LIT/LIT349018430/LIT349018430_index.html
 Gabriel, F., Panáček, J., 1991: Vývoj panských sídel na horním území Novozámeckého panství (1. část), *Castellologica bohémica* 2: 23–52.
 NPÚ, ÚOP v Liberci: Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v Liberci – archiv, pivovar Zahrádky.
 Panáček, J., 2006: Pivovary a várečné právo v České Lípě, *Bezděz* 15: 25–44.
 Paulus, F., 1997: Pivovar v Zahrádkách, bakalářská práce, Pedagogická fakulta UJEP v Ústí nad Labem, katedra historie.
 Podroužek, K., 1997: Stavební vývoj pivovaru v Zahrádkách, nepublikovaný strojepis nálezové zprávy, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci, Sběrka stavebně historických průzkumů, sign. SHP 0172.
 SOA Děčín: Státní oblastní archiv Litoměřice – pobočka Děčín, fond Velkostatek Česká Lípa – Nový Zámek, kart. 518, stavby 1846–1850; inv. č. 383, sign. XI, plán pivovaru, nedatovaný; inv. č. 537, 538, 539, 540, plány pivovaru 1864, 1865, 1869 a 1872.
 Šimák, J. V., 1937–1938: Registra panství Lipského a Novozámeckého z r. 1579, *Bezděz VIII–XI*: 8–16, 40–48, 76–90, 139–143, 173–175, 19–22, 53–59, 118–123.
 Šimák, J. V., 1931: Taxa panství Novozámeckého z r. 1622, *Bezděz II*: 1–5.